

КОКОН ХАНДЫГЫНДАГЫ ДИНИЙ ИНСТИТУТТАР
РЕЛИГИОЗНЫЕ ИНСТИТУТЫ КОКАНДСКОГО ХАНСТВА
RELIGIOUS INSTITUTES OF KOKAND KHANATE

*Мырзабаева Н.С. – т.и.к.
Жалал-Абад мамлекеттик университетинин
«Тарых» кафедрасынын улук окутуучусу,*

Аннотация: Кокон хандыгынын калыптанышында жана өнүгүшүндө ислам дининин ролу чоң мааниге ээ. Адамдардын мамлекет алдындагы, үй-бүлө мамилелериндеги милдеттери ислам дининин жоболору менен жөнгө салынып турган.

Ушул мезгилде Кыргызстандын территориясында медреселер да кулач жайган. Медреселерди куруу жана кармоо вакфтадан – диний мекеменин пайдасына түбөлүккө керээз кылынган жана жерден алынган кирешелердин эсебинен камсыз болгон. Тарыхый булактарда Кокон хандыгында шариятка негизделген, салыктын түрлөрү болгондугу айтылат.

Биздин пикирибизде Кокон хандыгында диний институттар коомдун нормалдуу болушу үчүн зарыл каражат катары эсептелген саясий жана маданий өзгөрүүлөргө кыскача токтолобуз.

Аннотация: Ислам играет большую роль в формировании и в развитии Кокандского ханства. Ответственность перед государством и в семейных отношениях регулировалась по положениям религии ислам.

В это время на территории Кыргызстана были открыты много учебных заведений (медресе). Медресе обеспечивали и содержали деньгами, которые получали от земельных налогов. В исторических источниках в Кокандском ханстве основываясь на шариае видов налогов.

По нашему мнению религиозные институты были необходимы для нормализации общества. Также кратко рассмотрим политические и культурные изменения

Annotation: Islam plays an important role in the formation and development of the Kokand Khanate. Responsibility to the state and in family relations was regulated by the provisions of the religion of Islam.

At that time, many educational institutions (madrassas) were opened on the territory of Kyrgyzstan. Madrasah was provided and kept with money, which was received from land taxes. In historical sources in the Kokand Khanate based on the Sharia tax types.

In our opinion, religious institutions were necessary for the normalization of society. Also, let us briefly review the political and cultural changes.

Ачык сөздөр: шарият, суфизм, эшен, казы, медресе, мечит, вакф.

Ключевые слова: шарият, суфизм, эшен, казий, медресе, мечеть, вакф.

Keywords: shariat, sufism, eschen, kazi, madrasah, mosque, waqf.

Кокон хандыгы расмий боюнча мусулман мамлекети эсептелген. Бул жылдары Кыргызстан үчилтик мамлекеттин (өзбек, кыргыз, тажик) составында жашаган. Кокон хандыгы ээлеген аймагы, калкынын курамы боюнча Түркстан чөлкөмүнүн дээрлик баардык бөлүгүн камтыган. Көчмөн кыргыздар ислам динин бекем туткандар менен коңшу-колоң болушкан. Белгилүү болгондой, исламдын талаптары отурукташкан элдерде так аткарылгандыгы менен, көчмөндөрдө анын жоболору үстүртөн болгондугу тарыхый чындык. Бийликтин эң жогорку тепкичинде хан туруп, анын алдында хан өзү дайындаган

бийлик адамдарынын кеңеши түзүлгөн. Ал кеңешке аталык, миңбашы, атабек, серкер, дастурканчы, рисалачи, мехтер, наиб, удайчи, кожокалян, казы-аскар, шейх ал-ислам жана башка кызмат орундарын ээлеген бийлик төбөлдөрү кирген. Алим молдонун билдиргени боюнча хандан кийинки биринчи бийлик оруну миңбашы жана амирляшкерге, экинчи орун кушбегине, андан соң парваначы, исагаул, худайчы жана башкаларга туура келген. Аталган бул бийлик орундары хандыкта кыргыз, өзбек, кыпчактар тарабынан бөлүштүрүлүп келинген. Бул идеологиялык мүнөздө мыйзамдаштырылган. Бийлик үлүштөрүн бөлүштүрө келгенде кыргыздар менен кыпчактарга миңбашылык, амирляшкердик, аталык, наиб, ынак орундары туура келген. Кыргыздар менен мамилелерин чыңдоо максатында Миң сулалесинен чыгышкан хандар кыргыздардын таасирлүү адамдары менен куда-сөөк болуп, туугандашууга аракет кылып келишкен.[1.Т. К. Чоротегин. К. М. Молдокасымов. 83-84 бет.]Кокон хандары Кыргызстанды басып алгандан кийин административдик бөлүү киргизишкен эмес. Бирок ири чептерге / Пишпек, Куртка, Ат-Башы, Каракол / аскер бөлүктөрү жайланыштырылган, анын жетекчиси бек аталып алык-салыкты жыйнаганды, тартип сактоону көзөмөлдөп турушкан.Ири уруулардын союзунун жетекчилерин башкаруу аппаратка тартышкан.Аларга датка наам берип (Медет датка, Сооронбай датка, Алымбек жана Курманжан датка, Айдарбек датка, Осмон датка) анын аскердик даражасы миң башыга (полковникке) барабар болгон.Бирок Алымбектен башкасы аскер башкарган эмес. Булар жогорку наамдагы өрөөндөгү бийликтин жогорку тепкичи болушкан. Аларга аскердик, граждандык, салыктык, диндик бийликтер баш ийишкен. Бир нече жигит күтүшкөн. Даткага түздөн-түз жүз башылар, элүү башылар караган. Ушулар аркылуу Кокон хандары өз бийликтерин мурдатан чыгыш деспотияларынын салты катары жер мамалекеттин-хандын менчиги деп эсептеген. Уруулук, общиналык жерди бөлүштүрүүдө жеке менчике уруксат берилген. Чептердин айланасындагы жерлер бектин, аскерлердин, соодагерлердин менчигине айланган. Ал мүлк деп аталган. Мүлк ээси жерди пайдалангандыгы үчүн жер салык төлөшкөн. Мамлекеттеги саясий биримдик, хандыктагы тартиптин начарлыгы, мыйзамсыздык, экономикалык базасындагы баш аламандыктар жерди бөлүштүрүдөн келип чыккан. Анткени хан жана анын тегерегиндегилер мүлк –жерин бирөөдөн алууга,сатууга, белеке берүүгө өз укуктарын пайдаланышкан. Кыргызстанда жердин басымдуу бөлүгүн жайыттар түзгөн,ошол себептүү уруулардын жери бөлүнбөй кала берген. Бирок жайытты пайдалангандыгы үчүн да салык төлөшкөн. Ал негизинен үч түрдүү натуралай, акчалай жана жумуш жасоодон турган. Кыргызстанда жашаган өзбектер,тажиктер мүлк –жер салыгын /хараж/ төлөшсө, кыргыздар түндүк зекет /үй башына бир кой /адал зекет /40 бодого бир бодо /кийин согуш мезгилинде аскер салыгы ар түтүнгө бир дилде /алтын тыйын / же үч кой алынган. Ал эми Стат-кеңешчи Г.Вейнбергдин 1874-жылы 10-ноябрда К.П. Кауфманга жазган билдирүүсүндө Кокон мамлекетиндеги алык-салыктардын 18 түрүн тизмелейт. 1874-жылы Түркстан генерал-губернаторунун кызматын убактылуу аткарып жаткан Г.А.Колпаковский Кокон хандыгынын салык жана эмгек милдеттемелеринин системасын анализдеп, ал дагы салыктардын негизги жана негизги эмес эки түргө бөлүнгөндүгү айтылат. Алардын шариатка негизделген, расмий түрлөрү төмөнкүлөр болгон: 1) Харадж дыйканчылыктан алынуучу натуралай салык болуп, сугат жерлерден алынган эгиндин түшүмүнүн 1/5, ал эми кайрак жердикинен – 1/10 бөлүгү алынган. 2) танап – бакчалардан, жемиш-бактардан, жүзүм зарлардан алынуучу акчалай же натуралай салык; 3) зекет – соодагерлерден, кол өнөрчүлөрөн алынуучу капиталдын 1/40 бөлүгүнү барабар болгон акчалай салык. Зекет көчмөн чарбаларга да салынган. Кыргыздар 40 койдон 1 кой, 40 жылкыдан 1 жылкы, 30 ири мүйүздүү малдан 1 уй, 5 төөдөн 1 кой өлчөмүндө зекет төлөшкөн. Бирок бул алман көп учурда шартка карата, хандын, зекетчилердин алкымына жараша өзгөрүп, көбүнчө көбөйүп турган. Мисалы,

кыргыздардан зекет чогулткан зекетчилер колундагы мөөр басылган хан жардыгына таянып, мамлекеттик салыктан ар бир түтүндөн ашыкча экиден кой алып турушкан. Бул хандын жана хан ордосунун тамак-ашына деп алынган.

Булардан тышкары расмий эмес «адат» боюнча аныкталган, кээде хандын өзгөчө жардыгына же акимдин эркине жараша салынган көптөгөн салыктар, чыгымдар болгон. Мисалы: жайлоо пулу, «кеми пули» же кечүү пулу (өзөндөн, дарыядан кечип өткөндүгү үчүн алынуучу акы), кандайдыр бир ээликтен мал айдап өтүүдөгү же соода кербенинин түшү үчүн зекет пулу, көпүрө пулу, соодагерлерден алынуучу «таги жай пули»-соода орунуна. Базар кирешесине, «неках жана тариханэ пули»-үйлөнүүдөгү жана мурастоодо, «луката пули»-өлгөндөн кийинки ээсиз калган мүлккө, «намак пули», «тамбаки пули»-тамеки айдоочу жер үчүн, «намак пули»-туз алынуучу кендерден жана башка толуп жаткан салыктар өкүм сүргөн. Ал турсун кыргыздардын жаңгак токойлорунда (Арстанбап, Сары-Челек, Кызыл-Үңкүр сыяктуу), мисте токойлорунда мал жайгандыгы, мөмө терендиги үчүн да атайын зекет алынган.

Кийинчерээк Кудаярхан кошумча «харадж аты» (ат салыгы) карагай пули»-базарга алып келип сатылуучу устун, жыгач үчүн, «отун пули»-отун үчүн, «даллал пули»-базардагы далдалчылык үчүн, «жук пули»-жайыттарды колдонуу үчүн, «суу пули»-арыктагы сууну колдонуу үчүн салыктарды киргизди. Алык-салыктардын эбегейсиз көбөйүшү элдин эзилүүсүнө, түбөлүк карызга батышына алып келген. Натыйжада, кедей чарбалар зекет таап бере албастан, карызын төлөө үчүн өз уулдарын жана кыздарын бай адамдардын колуна малай катары берген учурлары көп кездешкендиги булактардаайтылат. Элет тургундарына эң бир оор салык хан кошуунун жабдууга арналган «кыл куйрук» болгон. Бул чоң же кичине жортуулдардын алдында, же аскердик милдет өтөө үчүн ар бир түтүндөн бирден жабдыктуу жоокер жана экиден ат салыгы эсептелген. Чыгыш таануучу А.Кун Кокон хандыгынын акыркы мезгилиндеги алык салыктарынын көбөйүп кетишин айтып келип, мамлекеттеги мүмкүн болгон бардык кыймыл-аракеттерге салык салынып жаткандыгын, жадагалса адамдын туулушу менен өлүмүнө да акча төлөнөөрүн, эми бир гана «дем алганы үчүн абага» салык салынбай калгандыгы белгилеген.

Салыктар атайын хан тарабынан мөөр басылган жарлыгы бар куралдуу зекетчилер аркылуу жыйналып турган. Алык-салыктан кутулууга дин кызматкерлеринин, айрым ак-сөөк феодалдардын гана укугу бар болгон. Кээде салык чогултуу укугу алыскы чөлкөмдөргө жергиликтүү бийликтеги феодалдарга же байларга арендага берилүүчү. (Откуп системасы-тиешелүү аймактан салык боюнча түшчү кирешени-«улпанды» мурунтан төлөп коюп, салык жыйноо укугун сатып алуу.) Салык чогултушкандыгы үчүн зекетчилер жана бул кызматты сатып алгандар хандан маяна алчу эмес. Ошондуктан салык жыйноо мезгилинде алар өз чөнтөгүн биринчи орунга коюшчу. Зекетчилер көбүнчө октябрь-ноябрь, декабрь-январь айларында жылына бир жолу куралдуу сарбаздарын коштоосунда салык чогултушчу. Салык төлөөдөн баш тарткандарга курал колдонулуп, кээде жергиликтүү бийликтерди кепилге коюп, «айып» салышкан. Чынында, зекетчилердин аракеттери зордук-зомбулук менен коштолгон кадимки талап-тоноодон айырмаланган эмес.

Статс-кеңешчи Г.Вейнбергдин жазганына караганда «жолдорду, хандын үйлөрүн, сарайларын куруу, эгин талааларында жана бакчаларда иштетүү, арыктарды, каналдарды тазалатып, жаны ирригациялык курулуштарды салуу үчүн хандыктын туш тарабынан жумушчулар айдалып келинген. Алар акысыз иштеп, эгер жумушка чыга албай калса, балак менен жазаланган. Хан чарбасындагы бул милдеттенмелер феодалдардын, акимдердин, аскер башчыларынын чарбаларында да кеңири колдонулган. [2.Т.Кененсариев. 173-176-бет.] Мыйзамдуу салык жыйноочулар, мыйзамсыз

жыйноолорду уюштурушкан. Анын ичинде аманат алуу түрү, ордого сулуу кыз-келиндерди, уландарды ар кандай шылтоолор менен алып турушкан. Мисалы, Т.Касымбековдун «Сынган кылыч» тарыхый романынан Кан ордо бөлүмүндө берилет. [3. Т.Касымбеков.372-бет.] Фергана, Талас өрөөндөрүндө жашаган кыргыздардын эр жеткен жигиттерди аскерге алуу, жол оңдоого, көпүрө, чеп салууга эмгекке жарамдуулардын баарын мобилизациялоо ж.б. «эмгек салыктары» кыргыздардын кыжырын кайнаткан. Кокон хандыгынын оторчулугу мезгилинде ислам кыргыз көчмөндөрдүн арасына кеңири таркаган. Кокон хандыгынын мезгилинде исламды жайылтуу эки жол менен жүрдү. Биринчиден хандын жер-жерлердеги даткалары (Медет, Курманжан, Сооронбай ж.б.) жана бай-манаптар аркылуу, экинчи кожолор жана молдолор аркылуу тараган. Бирок, ислам дини шаманизм, бутпарас диндеринин кээ бир ишенимдерин өзүнө камтыган, б.а. исламдаштырылган. Ошол кездеги ири манаптар, байлар өз айылдарына өзбек молдолорду чакырып боз үй, мектеп ачып, балдарын окута баштаган. Эшендер, калпалар жана молдолор журт кыдырып динди жайылтышкан. Бектер, даткалар мечиттерге молдолорго жер бөлүп берген. Ал “вакф” деп аталган. Мечиттердин тегерегине эгин, беде айдалып, диндик чарбачылык келип чыккан. Кошумча маалымат катары Базар-Коргон районуна караштуу Арсланбап айылынын шайыхы Э.Камаловдон атасынан калган Кокон хандыгынын доорундагы вакфтык документтерди кароого болот. Кокон хандыгынын мезгилинде ислам динине жамынып суфизм жолу таркаган. Буга ислам дининин таасири эмес, элдин социалдык-экономикалык жана саясий абалы себеп болгон. Суфизм агымы 4-баскычтан турат: шарият(жобо), тарикат(жол), марифат(чыныгы), акыйкат(оюя). 3-баскычта мюридтер үчүн жүрүм-турум эрежелери иштелип чыгып, шейхтин, пирдин, эшендин жетекчилиги менен суфизм илимин үйрөнүшкөн. 4-баскычтан кийин гана эшендик, калпалык кыла алат же «иршад» (уруксат) берилет. Ошондой эле XIX-кылымда мюридизм кыргыздар арасында жайылып, негизинен кыргыз феодалдарынын саясий экономикалык кызыкчылыктары менен шартталган. Эшендер кыргыздардын арасында суфизм жолуна (формалдуу түрдө кол берип, мюрид болуу, наср төлөө, зикир чалуу ж.б.) гана жолун таркатышкан. Суфизмдин негизги элементтеринин бири: 1) купуя зикир(ичтен кайталанат) 2) жарыя зикир(үн чыгарып айтуу) бул зикир кадыря, ясевия секталарында колдонулат. Алланын атын үн чыгарып айтуу, музыкалык аспаптарда ойноо, бийлөө аркылуу жүргүзүлөт. Көбүнчө экзтаздык абалга түшүп-эстен таанып, жатып калышат. Ошондой эле “эшенизм” жолу Кыргызстанга эки түр менен таралган. Аларды «чачтуу» жана «лячи» деп аташкан. «Лячи сектасы биринчи жолу Кокон хандыгынын акыркы жылдарында пайда болот. Мусулман духовенствосу жана Кокондун ханы “лячи” эшендин окуусун ерестик окуу деп таап, сектанчыларды куугунтуктаган. Ал эми Кокондун ханы Кудаяр, «лячи – эшенди дарга асып өлтүртөт». Кокон хандыгы кулагандан тартып секта окуусун үгүттөө, зикир уюштуруу ачык жүргүзүлө баштайт. [4. Ю.Петраш. И.Сатыбеков, А.Мамбетов] Кокон хандыгында Омор хандын доорунда (1810-1822ж.ж) маданий-экономикалык жактан гүлдөп, кубаттуу мамлекетке айланган жана анын жубайы Моклар айымдын (Надира бегим) көп салым кошкондугун тарыхый булактар тастыктайт. [5. Ж.Алымбаев. 77-78-бет] Аксы өрөөнүнөн саруу уруусунан чыккан Эсенбай бий (эл арасында датка аталып жүрөт) Нүзүптүн сабатын ачуу максатында, Намангандык молдолор менен өз ара сүйлөшүп, Нүзүп ошол кезде Кокондун бир медресесинде бала окутуп жүргөн Халил аттуу жигиттен билим алат. [6. Ж.Алымбаев. 13-бет] Шералы хандын буйругуна ылайык Нүзүп Маргаландын акими болуп дайындалат. Мулло Гариб Маргилони Нүзүптүн аткарган иштери жөнүндө мындай баяндама берет: Ал Омор хандын мезгилиндеги иштерди улантууга киришет. Хожо Моез мазарынын айланасына жаңы дубал курдурууга буйрук берет. Аялы Толгонай болсо, жетим-жесир балдарга камкордук кыла баштайт. «Искендер падыша»-деген аталыштагы мазарды оңдотуп, 30-40 бала

батчудай жай салдырат». Мындан сырткары Толгонай Ярмазардан жетимдер үчүн 30 танап жер үлүшүн, бир тегирмен жана 2 дүкөн сатып алат. Жетим балдардын кат-сабатын ачуу максатында атайын 2 молдону акимдин буйругу менен дайындайт. Жогоруда иштери үчүн калк арасында Толгонай «кыргыз аким айым» деген атка конгон.,-деп белгилейт. Мулло Гариб Маргилани «Таснифи гариб» кол жазма түрүндөгү чыгарма түркий-чагатай тилинде жазылган. Көлөмү 114 беттен турат, бирок толук эмес. Кол жазманын оригиналы Ташкент шаарында, ал эми анын көчүрмөсү Кокон шаарындагы Край таануу музейинде бүгүнкү күндө сакталып турат. Кол жазманын автору убагында Маргаланда мектеп ачып, ал жерде дарс берген. Маргалан уездинде 27 жыл бою уездин начальнигинин секретары болуп кызмат өтөгөн.[7.Р.Н.Набиев.15-бет.] Ал эми кийинчерээк болсо Фергана областынын генарал-губернаторунун канцеляриясында котормочу болуп эмгектенген. Дагы бир кызыктуу мисал катары Т.Касымбековдун «Сынган кылыч» романында ...Диванханада Шералыны тактыга отургузуудагы жөрөлгө казый тарабынан аткарылгандыгы берилет.[8.Т.Касымбеков.97-98-бет].1709-1876-ж.ж. Кокон хандыгында 33 ири көтөрүлүш болгон. Анын жетөөсү кыргыздардын көтөрүлүшү эсептелет. Алардын эң чоңу 1873-1876-жылдардагы кыргыз, өзбек, тажик элдеринин Кокон хандыгына каршы көтөрүлүш анын башында Искак Полот хан турган. Искактын атасы Асан Маргаландагы Ак медреседе мударис болуп иштеген, кийинчерээк Кокондогу Тумкатар медресесине которулуп, айылдык мектептен сабатын ачкан уулу Искакты да ала кетет. Анын өспүрүм кези Кокондо ордодогу так-талашууларга, кыпчактардын кыргынына, Мусулманкулдун өлүмүнө, Алымбек датка менен Алымкул аталыктын ооматы жүрүп турган учурларга туш келет. [9.Т.Кененсариев. 184-185-бет]. 1865-жылы май айында генерал Черняев жетектеген орус армиясы, падыша Алексанр Пнин уруксатысыз эле Ташкенге кол салып, аны тосуп чыккан Кокон хандыгынын армиясын (башында молдо Алымкул-датка турган, ал ошол согушта ок жаңылып өлгөн) талкалап, басып алган. [10. Ш.Абдыраманов.53-55-бет]

Кокон хандыгы өз доорунун талаптарына ылайык Ошто жана канаатташ калаалар менен кыштактарда бир нече мечит, медреселерди курдурган. Жалпысынан Кокон шаарында эле 50 медресе болгон. Медреселер чоң (15-20адам) жана кичине(5-10адам) деп бөлүнгөн. Медреседе окуу 20-жылга созулган. Негизинен диний кызматкерлерди (муфтийлерди, аглямдарды, казыларды, мударистерди) окутуп, тарбиялап чыгарышкан. Алардын арасында XIXк. 50-жж. аягында Ак-Бууранын он жээгинде курулган Ак медресенин атагы алыс-жакын аймактарга тез тарап, диний мүнөздөгү илим-билимдин анык борборуна айланат. Аталган медресени курууга сарпталган каражатты да датка өз эсебинен чыгарган. Эл арасында айтлып калган кабарга караганда Ак Медресе архитектуралык сырткы келбети, көркөмдөп-шөкөттөлгөн оймо-чиймелери, адамды суктандырган кооздугу жагынан Кокондун башкы медресеси сыяктуу эле кызгылт түстөгү бышкан кирпичтен курулган. Анда дарскана, ханака (мугалим жашоочу бөлмө, үй-жай жана дервиштер, бечаралар үчүн чакан мейманкана), 28 худжра-бөлмөлөр боло турган. Ал бөлмөлөрдөүч мударис (насаатчы-тарбиячы) жана 80ден 100го чейин окуучу жашашкан. А.Захарова эмгегинде Ош шаарында 3 медресе жөнүндө эскерилет.[11.А.Захарова.68-бет] Медреседе бардар байлардан башка кедей-кембагалдардын 120 баласы билим алган.

Дарс окуучу дамыла (мугалимдер) дагы алыскы Бухара, Самарканд, Хивадан чакыртылган. Ошондой белгилүү аалымдардын бири Хаджимат-аалым Ак Медресени алгакы башкы мудариси болгон. Окуучуларга диний мүнөздөгү билим бергенине карабастан Алымбек датка негиздеген бул медресе аймакта билимдүү адамдардын көбөйүшүнө, коншулаш өлкөлөр, элдер менен маданий алака-байланыштарынын кеңейишине өбөлгө түзгөн.

Алымбек датка Ак медресенин күндөлүк муктаждыктарына жетиштүү өлчөмдө айдоо аянттарын жана чөп чабынды жерлерди Ак Медресеге бөлүнүп, вакф катары менчиктеп берген. Бул өңүттө өтө маанилүү архивдик даректерди кезинде академик В.М.Плоских таап, илимий коомчулука тааныштырган. Маалымат боюнча Алымбек датка 1859-ж. өзү курган медресеге болжолу 1660 десятина же 1825 гектарга жакын жерди менчикке садага катары берген. Болгондо да ал жерлер медресенин менчигине вакф-авлод-мураска өтүүчү ээлик сыпатында өткөн. Конкреттүү тарыхый маалыматтарга ылайык XIXк.60-жж.башында Алымбек датканын карамагына 10миң танап (1825 гектардай) жер тиешелүү болгон. Анын ичинен 5миң танап жер (915 гектардай) эгин ж.б. маданий өсүмдүктөр айдала турган аянттар болчу. Кийинчерээк 60-жж. биринчи жарымында Алымбек датка жана анын мурасчы балдары жаңы жерлерди сатып алып медресенин вакфтук ээлигин кыйла кеңейтишет. [12.Омурбеков Т.Н. 198-199-бет]

Бул медреседен окуп чыгышкандардын айрымдары билимин андан ары өркүндөтүү үчүн Букара,Самарканд, Ташкен, Кокон. Тегеран, Стамбул, Каир (Мисир), Дамаск жактарга чейин кетишсе, негизги бөлүгү Фергана өрөөнүндөгү шаарларда калышкан. Алай, Арстанбап, Борбордук Тянь-Шань, Памир жерлериндеги айыл-кыштактарда, мечиттерде имам болушуп, арасында диний-агартуу иштерин жүргүзүшкөн.

Жогоруда эске салган көп мүлктөрүнөн түшкөн байлыктары вакфтун казынасына, башкача айтканда, медресенин фондусуна түшкөн. Ал эми медресенин мутавалийи-бүгүнкү биздин тил менен айтканда ректору-Алымбек датка өзү болгон.[13.Б.Дуйшеев.78-79-бет]

Мындан сырткары Кокон доорунун аалымы Нурмолдо тууралуу сөз козгойбуз XIX кылымда атактуу акын Арстанбек Буйлаш уулу Нурмолдонун инсандык жана акындык касиетин көрүп ырдаган.

Мына ушундай эл-журтуна кызматы өткөн жалпы Түркстан аймагына аты угулган белгилүү инсандын, улуу акындын тоталитардык системанын учурунда ысымы тарыхтан өчүрүлүп, мурастары «кара сандыкка» жабылып, унуткарылгандыгы адилетсиздик болгон. [14.Советбек Байгазиев.8-11бет.]

Исламдык билим берүүдө медресенин мечит-мектептен билим берүү деңгээли жагынан жогору турган мекеме экендиги жалпыга маалым. Ошол кезде Түркстандын медреселеринде жалаң гана дин окуусу эмес, тил, тарых, астрономия, медицина сыяктуу предметтер да окутула турган. Медресе диндик гана эмес, маданий да борбор болуп эсептелген. XIX кылымда түштүк кыргыз журту үчүн ошондой жогорку борбор Наманган шаарындагы Молдо Кыргыз медресеси болгон.Болжол менен XVII-кылымдын экинчи жарымында ушул медресени курган молдо Кыргызбайды Калмурат Рыскултегин XV-XVI кылымдарда таандык “Маджму-ат таварих” (тарыхтардын жыйнагы) кол жазма тарых китебинин автору Сайфаддин Аксыкентинин небереси болгон деп эсептейт.Калмурат Рыскултегин Сайфаддин Аксыкентини улуту боюнча кыргыз деп тастыктап жана медресе курган Кыргызбай чоң атасынын молдолук-илимпоздук салтын улаган деп санайт.

Кыскасы, Молдо Кыргыз медресеси өзүнүн курулган күнүнөн тарта узак мезгилдер бою кыргыздын уулдарын окутуп, сабаттуу, билимдүү кылып чыгарган. Болжол менен XVIII-кылымдын аягында, XIX-кылымдын баш жактарында Женижок акындын чоң атасы Күсөй ушул Молдо Кыргыз медресесинен билим алгандыгы айтылат. Аталган медресени бүткөндөр Оштогу Алымбек датканын медресесине барып мугалим болушкан. Молдо Кыргыз медресесинде атактуу акын Арстанбек да окуп, мударистердин алдында кызыл тилин сайратып, акындык өнөрүн көрсөткөндүгү маалым.

Мына ошентип, Молдо Кыргыз медресеси окуу-тарбия иши жагынан мол тажрыйба топтогон, өз мезгилинин алдыңкы окуу ордосу болгон.

Эгемендүүлүктүн шартында тарыхтын урунтуу учурларына, жаңыча мамиле жасоо аракети күч алууда. Ошону менен бирге элибиздин улуттук мамлекеттүүлүк идеясынын калыптанышында, XIX-к Кокон хандыгынын коомдук-саясий турмушунда ислам динин ээлеген орду жөнүндө сөз кылып жатып, объективдүү негизде жазылган тарыхый эмгектер аркылуу жаңы муунду тарбиялайбыз.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Чоротегин Т.К., Молдокасымов К.М. «кыргыздарды жана Кыргызстандын кыскача тарыхы. Бишкек «мектеп» 2000. 83-84 бет.
2. Кененсариев Т. «Кыргызстандын Орусияга каратылышы» Бишкек, 1997 173-176-бет.
3. Касымбеков Т. Сынган кылыч. Бишкек «Кыргызстан», 1998. 372-бет.
4. Петраш Ю. «что такое сектантство». Газета «Ленинский путь», 20 января 1961 года, Сатыбеков И., Мамбетов А. «Кыргызстандагы мусулман секталары», «Жениш туусу» газетасы, 13-апрель, 1963-жыл.
5. Алымбаев Ж. Нузуп бий. Бишкек «Шам». 2000-ж. 77-78-бет.
6. Алымбаев Ж. Нузуп бий. Бишкек «Шам». 2000-ж. 13-бет.
7. Набиев Р.Н. Из истории Кокандского ханства. Ташкент, 1973. 15-бет.
8. Касымбеков Т. Сынган кылыч. Бишкек «Кыргызстан». 1998. 97-98-бет.
9. Кененсариев Т. «Кыргызстандын Орусияга каратылышы». Бишкек, 1997. 184-185-бет.
10. Абдыраманов Ш. «Тарыхтагы ак тактар». Бишкек, 2007. 53-55-бет.
11. Захарова А. Историко-архитектурное наследие города Ош. Ош, 1997. 68-бет.
12. Омурбеков Т.Н. «Улуу инсандардын кыргызстандын тарыхындагы ролу жана орду». Бишкек, 198-199-бет.
13. Дуйшеев Б. «Память Тянь-Шаня». Фрунзе, 1986. 78-79-бет.
14. Советбек Байгазыев. Нурдолдо – XIX кылымдын тунгуч агартуучусу жана даанышман педагогу. Бишкек. 2005. 8-11-бет.